

DARAXT VA BUTALAR KOMPOZITSIYASINI ISHLAB CHIQUISH

Kazakova Dilnoza Aytbay qizi

UzMU 2-kurs magistranti

Annotatsiya:

Ushbu maqolada Daraxt va butalarning kompozitsion shakllari quyidagilarni o'z ichiga oladi: soliterlar (gazonda ekilgan yakka daraxt); o'simliklar guruxlari; o'rmon massivlari va kichik o'rmonlar; qatorlab ekilgan daraxtzorlar; hiyobonlar; yashil to'siqlar; yashil devorlar; xar hil shakl berib ekilgan ekinzorlar; chirmashib o'suvchi o'simliklarni barpo etish ko'zda tutilgan. Butalardan tashkil topgan guruhlarini yaratishda har xil turlarning bir vaqtda gullashi yoki mavsumga qarab, har xil vaqtda gullashiga e'tibor qaratiladi. Guruhdagi daraxtlar orasidagi masofa, odatda, 3-4 metrni tashkil etilishi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: daraxtlar, butalar, Markaziy Osiyo, Xindiston, Eron, Janubiy Xitay, Xorazm, Soliterlar, Manzarali daraxt, masofa, shox-shabbasi.

Introduction

Bugungi kunda mamlakatimizda yangi bino va inshootlar barpo etish, shaharlarni rekonstruksiya qilish va qishloqlarimizda namunaviy loyihalar asosida uy joylar barpo etish ishlari keng rivojlanmoqda.

Markaziy Osiyoda bog'-xiyobon san'ati ko'p asrlik tarixga ega. Eramizdan 6-7 asr oldin Murg'ob, Zarafshon va Amudaryo vodiylari xududida So'g'diyona, Baqtriya va Xorazm kabi o'lkalar mavjud bo'lib, ular shimoli-g'arbiy tomondan Xindiston, Eron, Qashg'ar, Janubiy Xitoy bilan qadimdan umumiy savdo yo'li bilan bog'lanib kelgan. XIII asr o'rtalarida O'rta Osiyoga tashrif buyurgan Marko Polo shunday deb yozadi: "Samarqand g'aroyib bog'lari bilan o'rab olingan buyuk shahar, uni tekisliklar o'rab turadi, unda turli mevali o'simliklar o'sadi" [2].

Daraxt va butalarning kompozitsion shakllari quyidagilarni o'z ichiga oladi: soliterlar (gazonda ekilgan yakka daraxt); o'simliklar guruxlari; o'rmon massivlari va kichik o'rmonlar; qatorlab ekilgan daraxtzorlar; hiyobonlar; yashil to'siqlar; yashil devorlar; xar hil shakl berib ekilgan ekinzorlar; chirmashib o'suvchi o'simliklar.

Soliterlar – bu yakka holda o'suvchi daraxt yoki butalar. Bunday turda joylashtirishda alohida o'simliklarning manzaraboplik xususiyatlari inobatga olinadi: o'sish jadalligi; shox-shabbasining shakli; barglari; gullari va mevalarining rangi.

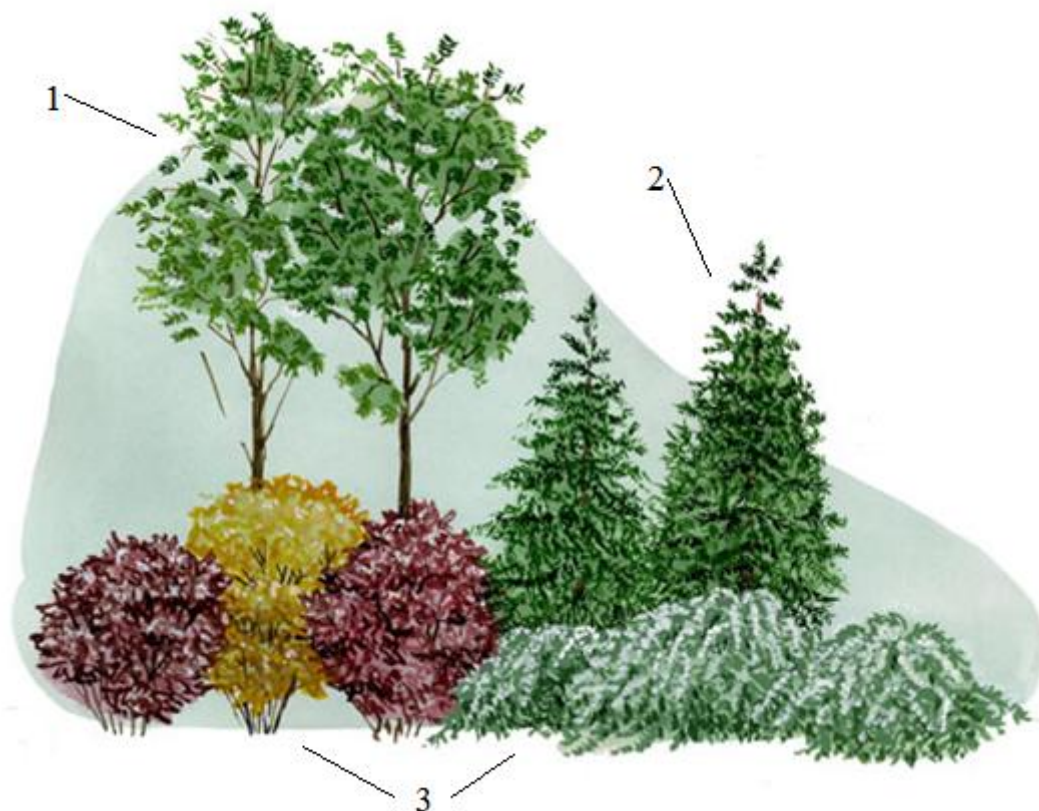
Soliterlar uchun quyidagi daraxt va butalarni tanlash mumkin: eman, sharq chinori, lenkoran akatsiyasi, lola daraxti, dumaloq shaklli oq akatsiya, yirik bargli jo'ka, majnun tol, virgin archasi, qrim qarag'ayi, qora qarag'ay, chubushnik, oddiy ligustrum va boshqalar. Soliterlar ochiq joyga

ekiladi, bunda ularni gazon soliterlari deyiladi, yoki bunday daraxtlar yo‘lkalarning oxiriga ekiladi va istiqbolli soliterlar deb ataladi.

Gazonlar fonida konussimon yoki sharsimon (dumaloq) shox-shabbali daraxtlarni ekish tavsiya etiladi. Istiqbolli soliterlarda shox-shabbasi yoyilib o‘sovchi daraxtlar chiroyli ko‘rinadi; suv yonida ayniqsa majnultol xushmanzara ko‘rinish hosil qiladi.

Soliterlar yaratish uchun katta yoshdagi daraxtlardan yoki standart ko‘chatlardan foydalaniladi, avvalo ular guruhlab ekiladi keyinchalik, bittadan daraxt yoki buta qoldiriladi.

Guruh - nazar solganda yaxlit ko‘rinadigan o‘simliklar majmuasi. Xajmiga ko‘ra guruhlar kichik (2-3 talik) o‘rta (4-7) va katta (8-16) ga bo‘linadi. Tuzilishiga qarab oddiy va murakkab guruhlar ajratiladi. Oddiy guruhlar faqat daraxt yoki butalarning bitta turidan, hamda bir nechta turidan tashkil topadi. Murakkab guruhlar ham daraxt ham butalardan yaratiladi. Murakkab guruhlarda va har xil turli guruhlarda o‘simliklar bo‘yiga va shox-shabbasining shakliga ko‘ra tanlanadi. Guruhlar tig‘iz bo‘lishi mumkin, bunda tig‘iz shox-shabbali daraxtlar ishlatiladi, jo‘ka, dala zarangi va boshqalar, hamda nafis, panjarasimon, ularda nafis shox-shabbali daraxt turlari qo‘llaniladi (gledichiya, safora va boshqalar). Guruhdagi o‘simliklarning o‘zaro uyg‘unlashuvi uchun shox-shabbasining shakli yon shoxlarining tuzilishi, bargining qalinlik darajasi, ekologik va manzaraboplik jihatdan bir-biriga mutanosibli nazarda tutiladi [1].

1-rasm. Manzarali daraxt va butalardan barpo etiladigan kompozitsiya

Bunda: 1-oq qayin; 2-virgin archasi; 3- manzarali butalar

(forzitsiya, zirk, deysiya)

Butalardan tashkil topgan guruhlarini yaratishda har xil turlarning bir vaqtda gullashi yoki mavsumga qarab, har xil vaqtda gullashiga e‘tibor qaratiladi. Guruhdagi daraxtlar orasidagi masofa, odatda, 3-4 metrni tashkil etadi. Bu masofani ikki baravarga qisqartirish mumkin, lekin, kelgusida

siyraklatish sharti bilan. Guruhdagi butalar orasidagi masofa o'simliklarning hajmiga qarab 0,5-1,5 metr bo'ladi. Guruhlarda daraxt va butalar aralash ekilganda ularning orasidagi masofa 1-3 metrni tashkil etadi.

1-rasmda keltirilgan kompozitsiya daraxt va butalar guruhini o'zida mujassam etadi. Bu uni har tomondan tomosha qilish imkoniyatini yaratadi. Kompozitsiyaning ichki tuzilishi shunga mos holda taqsimlangan: mavsumiy manzaraviylik va daraxtlar bo'yining markazdan chekka qismga qarab pasayib borishi ta'minlangan. Rasmdagi daraxt va butalarning balandligi oxirgi kattaligi bo'yicha tasvirlangan.

Kompozitsiyaning asosiy xususiyatlari:

Sovuqqa chidamliligi. Guruhdagi daraxtlar sovuqqa ancha chidamli hisoblanadi, virgin archasi qishda ham doim yashil bo'lib turadi. Ushbu guruhda forzitsiya biroz sovuqqa chidamsizroq bo'lib, qish qattiq kelganda novdalarini sovuq urishi mumkin. Lekin kunlar isishi bilan yana kurtak chiqarib yangi novdalar hosil qiladi.

Talabchanlik xususiyati. Barpo etiladigan kompozitsiya maxsus parvarish (yozda soyalatish va qishda o'rab qo'yish) va maxsus oziqlantirish (doimiy sug'orish, mineral va organik o'g'itlar berib borish) ni talab qilmaydi. Dastlabki yillari begona o'tlardan tozalash, har zamonda sug'orib turish va yil oxirida qisman shakl berish ishlarini o'tkazish kifoya qiladi.

Foydalanish muddati. Ushbu kompozitsiya kamida yigirma yil ichida kesib tashlash, qayta ekish, bo'lish va boshqa ishlarni talab qilmaydi. Barcha daraxtlar uzoq umr ko'ruvchi hisoblanadi. Daraxtlar o'z manzaraviylik xususiyatini yo'qota boshlasagina, ularni yoshartirish uchun kesish ishlarini o'tkazish mumkin.

Mavsumiylik. Yilning xoxlagan faslida ushbu kompozitsiya qaysidir xususiyati bilan ajralib turadi (xatto qishda ham). Erta bahorda forzitsiya yorqin sariq rangda gullaydi va doim yashil daraxtlar fonida chiroyli manzara hosil qiladi. Yozda esa turli xil yashil ranglar (och yashildan to to'q yashilgacha) nyuans uslubini hosil qiladi. Kuzda esa forzitsiyaning barglari sarg'ish rangga kiradi. Qishda virgin archasining ninabarglari qizg'ish jigarrang tusga kiradi.

Ushbu kompozitsiyani quyidagi tuproq iqlim sharoitlariga ekish tavsiya etiladi:

- quyosh nuri yaxshi tushadigan;
- ishqoriylik darajasi kam tuproqlar;
- namlik bilan o'rtacha ta'minlangan tuproqlar;
- o'rtacha unumdor tuproqlar.

Daraxt va butalarning shoxlari tutashmagan dastlabki yillarda tuproqdagi namlikni saqlash maqsadida mulchalash tavsiya etiladi.

Kompozitsiyani o'z uslubiga ko'ra tabiiy manzara hosil qiladi va uni sayr qilinadigan yo'lak bo'yidagi maysazorning markaziy qismiga, binolarning va istirohat bog'ining old qismiga hamda kirish qismidagi markaziy va yon parterlarga joylashtirish mumkin.

Xulosa va tavsiyalar. Manzarali daraxt va butalarni guruh holida joylashtirishda yil bo'yi gullab turuvchi yoki ketma-ket gullovchi turlarni ekish va balandligi bo'yicha to'g'ri joylashtirish kerak.

Daraxtlar orasidagi masofa 3-4 m, butalar orasidagi masofa esa shox-shabbasining hajmiga ko`ra 0,5-1,5 m qilib joylashtirish maqbul hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yhati:

1. Dosaxmetov A.O. Aholi yashash joylarini ko`kalamzorlashtirish. Ma`ruzalar matni. – Toshkent:- ToshDAU, 2001.

2. Qayimov A., Turok Dj. Aholi yashash joylarini ko`kalamzorlashtirish.

- Toshkent, 2012.-

3. Rustamov U. et al. Investigation of Water Solubility of Soil Minerals in the Navbakhor District of Navoi Region //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2024. – T. 563. – C. 03093.

4. Xolmurotov M., Nazarov G`. Yapon ligustrumi (*Ligustrum Japonicum* Thunb) va Xitoy ligustrumi (*Ligustrum Sinense* Lour) turlarining kasallik va zararkunandalari //Science and innovation. – 2024. – T. 3. – №. Special Issue 53. – C. 584-589.

5. Холмуротов М. З., Шукурова Г. Б. Значение бересклета (*Euonymus*) в ландшафтном дизайне. – 2023.